

Jumayeva Shaxlo Suyunovna
Qarshi davlat texnika universiteti
Ijtimoiy va gumanitar fanlar kafedrasida dotsenti
jumayevashaxlo507@gmail.com

SHOPENGAUERNING “DUNYO - IRODA VA TASAVVUR SIFATIDA” KONSEPSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shopengauerning hayotga, borliqqa bo'lgan munosabatlari, baxt haqidagi tasavvurlari tahlil qilinadi. Uning fikricha, biz narsalar dunyosini o'zaro bog'liq va sababiy deb bilamiz. Dunyoni bir butun sifatida tushunishimiz shunday shakllanadi. Biz hamma narsani bog'laymiz va universallikni tushunamiz. Bu tushunchalarning barchasi faqat borliqning ma'lum qismlariga va sub'ektga tegishli. Lekin buning Absolyut bilan hech qanday aloqasi yo'q. Inson esa o'z intellektual qobiliyati orqali bu irodani inkor qilish va erkinlikka erishish imkoniga ega. Ushbu ta'limot estetik, ontologiya va tabiat falsafasining murakkab uyg'unligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: g'oyalar, olamiy iroda, makon va zamon, tabiat, hayotiy kuch, iztirob, mavjudlik uchun kurash, intellekt, dunyoning abadiy nigohi, erkinlik.

КОНЦЕПЦИЯ ШОПЕНГАУЭРА «МИР КАК ВОЛЯ И ПРЕДСТАВЛЕНИЕ»

Аннотация. В данной статье анализируется отношение Шопенгауэра к жизни, существованию и его идеи о счастье. По его мнению, мы воспринимаем мир вещей как взаимосвязанный и причинно-следственный. Так формируется наше понимание мира в целом. Мы всё связываем и понимаем универсальное. Все эти понятия относятся лишь к определённым частям существования и субъекта. Но это не имеет ничего общего с Абсолютом. И человек, благодаря своим интеллектуальным способностям, имеет возможность отрицать эту волю и обрести свободу. Это учение демонстрирует сложную гармонию эстетики, онтологии и натурфилософии.

Ключевые слова: идеи, универсальная воля, пространство и время, природа, жизненная сила, страдание, борьба за существование, интеллект, вечное видение мира, свобода.

SCHOPENHAUER'S CONCEPT OF THE WORLD AS WILL AND REPRESENTATION

Abstract. This article analyzes Schopenhauer's approach to life, existence, and his ideas about happiness. He believed that we perceive the world of things as interconnected and cause-and-effect. This is how our understanding of the world as a whole is formed. We connect everything and understand the universal. All these concepts relate only to specific parts of existence and the subject. But this has nothing to do with the Absolute. And man, thanks to his intellectual abilities, has the ability to deny this will and attain freedom. This teaching demonstrates the complex harmony of aesthetics, ontology, and natural philosophy.

Keywords: ideas, universal will, space and time, nature, life force, suffering, struggle for existence, intellect, eternal vision of the world, freedom.

Kirish. Artur Shopengauer asosan pessimistik falsafa maktabining yetakchi vakillaridan biri sifatida tanilgan. Artur Shopengauer falsafasining asl mavzusi irodadir. Uning falsafasining maqsadi ongni irodani boshqara oladigan holatga ko'tarishdir. Shopengauer irodani yelkasida aqlni

ko'tarib yurgan kuchli ko'r odamga o'xshatadi, bu aql cho'loq, ammo baribir ko'rish qobiliyatiga ega odamni ifodalaydi. Iroda barcha namoyon bo'lishning charchamas sababidir va tabiatning har bir qismi iroda mahsulidir. Miya bilish irodasining mahsulidir. Qo'llar tushunish irodasining mahsulidir. [1]. Insonning butun intellektual va hissiy konstitutsiyasi irodaga bo'ysunadi va asosan iroda buyruqlarini oqlashga urinishlar bilan bog'liq. Shunday qilib, ong shunchaki iroda buyurgan narsalarning zarurligini isbotlash uchun murakkab fikrlash tizimini yaratadi. Biroq, daho aql iroda ustidan hukmronlik qiladigan va hayot impulslar emas, balki aql bilan boshqariladigan holatni ifodalaydi. Shopengauerning so'zlariga ko'ra, xristianlikning kuchi uning pessimizmida va individual irodaga bo'ysunishidadir. Aslida uning diniy nuqtai nazari buddizmni ko'proq eslatadi. Uning uchun Nirvana irodani bo'ysundirishni anglatadi. [2]. Hayot yashashga bo'lgan ko'r irodaning namoyonidir va u buni baxtsizlik deb bilgan va haqiqiy faylasuf o'limning donoligini anglab yetgan holda, o'zini qayta tiklashga qaratilgan doimiy urinishlarga qarshilik ko'rsatadigan odam ekanligini aytgan. Shopengauerning asarlariga kelsak, uning asosiy nomlari «Dunyo iroda va tasvir sifatida», «Dunyoviy donolik aforizmlari», «Yetarli aql printsipining to'rt tomonlama ildizi haqida» va «Axloqning ikkita asosiy muammosi». Shakarim va Shopengauer o'rtasidagi bog'liqlik va tafovutlarni ko'rsatish uchun Shopengauerning boshqa asarlarini, masalan, «Dunyo iroda va tasvir sifatida» va «Dunyoviy donolik aforizmlari» ni eslatib o'tish kifoya. Shopengauerning «Dunyo iroda va shunchaki tasavvur sifatida» yoki «Dunyo iroda va vakillik sifatida» asari birinchi marta 1819-yilda rus tilida, ikkinchisi 1844-yilda va uchinchisi 1859-yilda nashr etilgan. Bu shuni anglatadiki, Shakarim davrida uning asarlari rus tilida tarqalgan. Biroq, Shakarim hatto 19-asrda ham ba'zi yunon mutafakkirlarini arab tilida o'qigan. Yevropa mutafakkirlarining asarlari rus tilida o'qilgan deb taxmin qilish mumkin. Chunki 19-asrda fransuz faylasufi Ogyust Kontning ta'limotlari haqidagi qarashlarida u rus tilida «pozitivizm» so'zini ishlatgan, bu uning bu mutafakkirlarning asarlarini rus tilida o'qiganligini anglatadi. Shakarim qaysi kitobni o'qimasin, u Shopengauerning yangi falsafasi bilan yaxshi tanish edi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Endi Shakarimning tanqidiga o'tamiz. Shakarim Shopengauerning hayot va dunyo haqidagi individual qarashlarini tanqid qiladi. Boshqacha qilib aytganda, Shakarim Shopengauerning dunyoda baxt yo'qligi, hayot azob-uqubat degan o'xshatishini rad etadi. Shopengauerning dunyo haqidagi pessimistik qarashlari, ayniqsa, uning «Dunyoviy donolik aforizmlari» asarida yaqqol ko'rinib turadi. Ushbu asardan bir nechta pessimistik qarashlar:

«Cheksiz qayg'uga to'la bu dunyoni o'yin-kulgi maskaniga aylantirishga va azob-uqubatlardan xalos bo'lish o'rniga zavq va quvonchni asosiy maqsadga aylantirishga urinishdan ko'ra ahmoqona narsa yo'q.» [3]. Ammo ko'pchilik aynan shunday qiladi. Bu dunyoni do'zax deb o'ylaydigan va shuning uchun do'zax olovidan panoh izlaydiganlar pastroq odamlardir. Ahmoq quvonadi va oxir-oqibat umidsizlikka tushadi, lekin donolar qayg'udan qochadi. Agar ular qochib qutula olmasalar, bu ularning aybi emas, bu ularning ahmoqligi emas, bu taqdir. U qochgan og'riq va qayg'u har doim haqiqiy bo'ladi.... Hayotdagi barcha quvonchlar illyuziya, shuning uchun bu haqda xafa bo'lish bema'nilik. [4].

Nekbinlik va bu haqiqatlarni tushunmaslik ko'plab baxtsizliklarning manbai bo'lishi mumkin. Agar biz azob-uqubatlardan vaqtincha voz kechsak, mavjud bo'lmagan baxt arvohlarini tasavvur qilishimiz va bizni ularga ergashishga undashimiz mumkin. Natijada, u muqarrar ravishda yana azob chekadi. Keyin biz undan oldingi qayg'udan (yo'qolgan jannat kabi vaqt) xalos bo'lgan vaqtimiz uchun motam tuta boshlaymiz va vaziyatni o'zgartirishga erkin harakat qilamiz», deb yozgan Shopengauer [5].

Muhokama. Shopengauer inson hayotini azob-uqubatlarga o'xshatadi va inson dunyoning asosini anglay olmaydi. Inson hayoti niqob kiyadi, deb ishonilgan. Buni quyidagi fikr tasdiqlaydi. «Hayotning oxiri niqobga o'xshaydi, unda barcha niqoblar nihoyat yechiladi. Hayotda duch kelganlarimizga asoslanib, biz aslida kimligimizga aminmiz. Hech kim o'zini kimligini oshkor qilmaydi; hamma niqob taqadi va o'z rolini o'ynaydi. Aslida, barcha ijtimoiy hayot komediyaga o'xshaydi. Bu aqlli odamlarni noqulay va qo'pol, takabburlarni esa dono qiladi», deb yozgan u [6]. Insonning oxirigacha umidi bordek tuyuladi. Shakarim aytgan: «Oxiri - bu oxiri,

oxiri - bu oxiri. Oxiri - bu oxiri, oxiri - bu oxiri.»[7]. Umid har doim harakatlantiruvchi kuchdir. Lekin Shakarim buni inkor etmasa ham, uni aldamchi deb biladi. Bu yerda u hech bo'lmaganda Shopengauerga biroz yaqinlashadi.

Umid odamni hafsalasini pir qilmaydi va Shopengauer bu mutlaqo bema'nilik, deydi. Keling, undan iqtibos keltiraylik: «E'tiborimizni kelajak va hozirgi zamon o'rtasida qaysi yo'lga qaratahkan kerak? Keling, ikkalasidan faqat bittasini tanlab, bittasidan juda ko'p voz kechmaylik. Ko'p odamlar hozirgi zamonda yashaydi; bu odamlar yengiltak. Boshqalar esa kelajakda yashaydi; ular qo'rqqoq va beparvo. To'g'ri yo'ldan boradiganlar kam. Kelajakka umid bilan va unutuluvchanlik bilan yashaydigan odamlar kelajakka shoshilib, doimo oldinga intilishadi, hozirgi zamonga aylanganliklarini e'tiborsiz qoldiradilar. Jiddiy ko'rinishlariga qaramay, ular Italiyada ovqatlanishga shoshilishdi, boshlariga tayoq qo'yishdi va uchiga somon bog'lashdi. Lekin u boshiga osgan tayoq u bilan birga harakatlanishini va unga yetib ololmasligini tushunmadi, lekin u buni kimningdir orqasidan yugurayotgan eshaklar kabi qildi. «Bu odamlar o'z hayotlarining ma'nosi haqida aldangan va o'lim kunlarigacha faqat oldindan (oldindan) - ma'nosiz, aniq sababsiz yashaydilar [8].

Qizig'i shundaki, Shopengauer o'zini erkin, pessimist va ochiqko'ngil his qildi. Nima uchun? Bu savolni tushuntirish uchun «Dunyoviy donolik aforizmlari» Shopengauer falsafasining asoslarini aks ettirmasligini tushunish kerak; bu mutafakkirning falsafiy kontseptsiyasi to'liq shakllanganidan keyin paydo bo'lgan asar. Undan oldin biz mutafakkirning butun dunyoning rivojlanishi va amalga oshirilishi haqidagi ontologik qarashlar tizimini, inson tabiatiga qarashlarni belgilaydigan «Dunyo iroda va vakillik sifatida» asariga qarashimiz kerak. Shundagina biz uning «Dunyoviy donolik aforizmlari»da ifodalangan g'oyalar nima uchun bunchalik yuksak va o'ziga ishonganligini tushunishimiz mumkin. Ya'ni, Shopengauer pessimizmining mafkuraviy asosi aniqlanadi.

Natijalar. Shopengauer o'zining «Dunyo faqat iroda va tasavvurdan iborat» kitobida o'zining asosiy ontologik tamoyillarini namoyish etadi. Bu yerda Shopengauerning dunyoning, mutlaqning kelib chiqishi haqidagi qarashlariga to'xtalib o'tish ayniqsa muhimdir. Shopengauerdan oldin an'anaviy Yevropa falsafasi mavjudlik eng qadimgi manbalardan kelib chiqqan deb hisoblar edi. Ya'ni, dunyoning yaratilishida sabab-oqibat qonunlarini tushunish mavjud edi. Lekin Shopengauer haqmi? Bu Shopengauer falsafasining asosidir. Biroq, Shopengauerning fikricha, bu an'anaviy nuqtai nazardan sabab-oqibat haqida gapiradiganlar sabab-oqibat qonunlaridan faqat o'z maqsadlari uchun foydalanishlari mumkin. Tabiiy hodisalar bizning sabab-oqibat tushunchalarimizga bo'ysunadimi? Biz gapiradigan sabab-oqibat qonunlari butun dunyo uchun yetarlicha universal bo'la oladimi?

Shuni esda tutish kerakki, Aristotel yunon falsafasida Xudoning sabab-oqibat tabiati haqidagi eng keng qamrovli qarashga ega edi. Aristotel «xudo» so'zini ishlatmagan bo'lsa-da, u sodir bo'ladigan barcha narsalar bir sababga ko'ra sodir bo'lishini va shuning uchun bir sabab zarurligini va agar biz unga amal qilishda davom etsak, biz asosiy sababga asoslangan bo'lamiz, deb aytgan. O'rta asrlarning taniqli sxolastik mutafakkiri Foma Akvinskiy Aristotelning Xudoni barcha shakllarning shakli sifatida ko'rishiga qarshi chiqdi. Aslida, sabab qonuni g'oyasi keyinchalik Yevropa falsafasida bahsli qarashga aylandi. Shuni ta'kidlash kerakki, Shakarim o'zining ontologik qarashlarida ham bu sabablar uchun sabab bor degan fikrni qo'llab-quvvatlagan. Shakarimning so'zlariga ko'ra, asosiy sabab yaratuvchidir. U o'zining «Ush aniq» falsafiy risolasi nashr etilganda, «uni kim yozgan, mashinami yoki insonmi?» deb so'raydi. [9]. Bir qarashda, u mashinaga o'xshaydi, lekin aslida uni bosadigan inson qo'li va inson qo'lining sababi uning ongi, aqlning sababi esa eng yuqori yaratuvchidir.

Shopengauerning fikricha, biz Absolyut va dunyoni teng va faqat birgalikda ko'rib chiqishimiz mumkin. Ya'ni, biz ularni faqat shu dunyo kontekstida tasavvur qila olamiz. Lekin biz bularning shunchaki xayol ekanligini unutmasligimiz kerak.

Shunday qilib, Shopengauer klassik falsafani rad etdi va o'zining yangi falsafiy tizimini yaratdi. U o'zining yangi tizimida dunyoni «iroda» deb bildi. Uning so'zlariga ko'ra, iroda mutlaq, erkin va qudratli. Bu mutlaq; qonun yo'q, shuning uchun u irodadir. Shopengauerning fikricha, biz

yashayotgan makon va vaqt dunyosi irodaning obyektivlashuvidir. [10]. U buni irodaga nisbatan ahamiyatsiz deb hisoblagan. Iroda narsa sifatida makon va vaqtdan mustaqildir. Irodada na tashabbus, na sabab, na maqsad mavjud. Bu tan olinmaydi. U vaqt va makon dunyosiga kirganda, u yashash irodasiga aylanadi. Shopengauer hayot fojiasidan qochib qutula olmaydi. Uning yo'li yashash irodasining yo'q qilinishiga olib keladi. Iroda vaqt va makon dunyosidan oshib ketadi va mavjud bo'lishni to'xtatadi. U biz buni o'lim deb ataymiz, deb tushuntiradi. Shuning uchun, Shopengauer fikriga ko'ra, ruhning o'zi iroda tushunchasi bilan bog'liq. Binobarin, hayotning barcha ob'ektlari bizdagi iroda va uyg'unlikni anglatadi. Iroda bir xil narsadir. Iroda barcha imkoniyatlarning ichki harakatlantiruvchi kuchidir. Faqat shu tarzda o'simliklar o'sishga va yetuklikka intiladi.

Xulosa. Artur Shopengauer mavjudlikning asosiy muammolarini hal qilish va uning sirini ochishga qodir bo'lgan keng qamrovli tizim yaratishga uringan oxirgi nemis faylasufi edi. Nafaqat zamondoshlari, balki uni ko'plab o'limli gunohlarda ayblagan avlodlari tomonidan ham yoqtirilmagan bu mutafakkir insoniyatga o'zining "Dunyo iroda va vakillik sifatida" nomli katta hajmli risolasi shaklida go'zal analitik tizim qoldirdi va unga "insoniyatga murojaat, men endi tugallangan ishimni topshiraman, umid qilamanki, u unga foydasiz bo'lmaydi..." Shopengauer maqsadi insoniyat bo'lgan madaniyat haqida orzu qilgan va u o'z kitobini insoniyatga murojaat qilgan. Zamonaviy madaniyat insonparvar shaxsni ijtimoiy-madaniy muhitdan itarib chiqaradi. Demokratik madaniyat erishib bo'lmaydigan ideallarni qo'ymaydi; u ommaga nihoyatda yaqin va ularga xizmat qiladi. Shopengauer "hayotning muqaddaslanishi va najot topishini"[11]. orzu qilgan. Madaniyat yuzsiz ommaga emas, balki shaxsga xizmat qilishi kerak; u har bir shaxsning o'ziga xosligiga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Shopengauer buni, boshqa ko'plab haqiqatlar singari, o'z tajribasiga asoslanib, taxminiy ravishda emas, balki ta'kidlagan; uning uchun o'z tajribasi eng muhim edi. Shopengauer so'zlariga ko'ra, dunyo "mening idrokim va men mavjud bo'lganimcha mavjud. Menga ma'lum bo'lgan hamma narsa, insoniyatning madaniy tarixi bo'ladimi yoki o'zimning kundalik tajribam bo'ladimi, mening bir qismimdir".

A. Shopengauer asarining o'ziga xos xususiyatlari uning g'oyalarining ko'p qirrali tabiati, mavjudlikning umumiy muammolariga qarashlaridan tortib, axloq va estetikagacha, shuningdek, shaxs, axloq va fuqarolik jamiyati hayoti masalalariga katta e'tibor berishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Magee, B. (1983). *The Philosophy of Schopenhauer*. Oxford: Oxford University Press.
2. Janaway, C. (2002). *Schopenhauer: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
3. Шопенгауэр А. Сочинения: В 6 т. – Т. 4. – М.: Инфра, 1999-2001.
4. Шопенгауэр А. Сочинения: В 6 т. –Т. 1. – М.: Инфра, 1999-2001.
5. Шопенгауэр А. Сочинения: В 6 т. –Т. 5. – М.: Инфра, 1999-2001.
6. Кант И. Критика чистого разума. – Тошкент: Фан, 2004. – 512 б.
7. Руссо Ж.Ж. Инсон табиати ва тенглик ҳақида. – Тошкент: Университет, 2003.
8. Соловьёв В.С. Основы философии морали. – Санкт-Петербург: Лань, 2002.
9. Фалсафа тарихи / Таҳрир: Комилов Н. – Тошкент: Фан, 2010. – 624 б.
10. Этика ва ахлоқ назарияси асослари / Таҳрир: Сафаров Б. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2012.
11. Ruzmatova, G. (2019). Eastern melodies in the text of Plato // *International Journal of Recent Technology and Engineering*. Vol. 8, Issue-2S6, July, – P. 444-448. IJRTE. ISSN: 2277-3878.